

Recenze / Reviews

Zdeňka Hladká, Olga Martinčová: Slova v soukromých dopisech. Lexikografická sonda.

Brno: Masarykova univerzita, 2012, 138 s.

Zdeňka Hladká a kol.: Soukromá korespondence jako lingvistický pramen.

Brno: Masarykova univerzita, 2013, 185 s.

Ivana Bozděchová

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

bozdiaff@ff.cuni.cz

Lexikograficky a korpusově zpracované zdroje moderní češtiny se v posledních několika letech obohatily o neobyčejně pestrý, zajímavý, ba (laicky i lingvisticky) lákavý materiál – o soukromou korespondenci. V souvislosti s rozsáhlým projektem zahrnujícím sběr, analýzy a korpusové zpracování osobních dopisů, který probíhá od 90. let 20. století v Ústavu českého jazyka FF MU v Brně, vznikla unikátní knižní publikace Zdeňky Hladké a Olgy Martinčové *Slova v soukromých dopisech. Lexikografická sonda*. Na základě korpusově uloženého souboru ručně psané korespondence, který je součástí Českého národního korpusu (KSK-dopisy; <http://ucnk.ff.cuni.cz>) zkušené autorky zpracovaly slovník příznakového lexika korespondence mladých lidí přelomu 20. a 21. století. Korpus soukromé korespondence obsahuje 2000 ručně psaných dopisů a 1000 e-mailů pocházejících od 3000 pisatelů. Tento materiál byl s dodatkem 2000 SMS publikován v práci *Čeština v současné soukromé korespondenci. Dopisy, e-mail, SMS* (Hladká a kol. 2005); její součástí jsou 2 CD se záznamem všech textů.

Jak autorky úvodem konstatují, k příznakovému lexiku (v jimi analyzovaném korpusu to jsou různorodé, např. nespisovné prostředky typické pro tzv. běžnou mluvu) lze přistupovat z různých hledisek. Pro své záměry zvolily lexikografický pohled a pokusily se zjistit, jaké možnosti může tento přístup nabízet: vzhledem k tomu, že je to první lexikografické zpracování korespondenčních textů v naší lingvistice, jim šlo především o teoretickou a metodologickou sondu, která by mohla sloužit jako východisko pro další lexikografickou reflexi

těchto textů. Zároveň se snažily ukázat, že dopisy jsou vhodným zdrojem pro studium příznakového lexika současné češtiny.

Lexikografické zpracování vyžaduje stanovit obecně teoretická východiska, tedy především vymezit pojetí příznakovosti, příznakových lexikálních prostředků a jejich typologie, a zásady pojetí příkladové části – jak prezentovat užití slova, jeho lexikálně-sémantické okolí, jak naznačit způsob vyjadřování pisatele a jak dokreslit výklad významu slova. Tomu je věnována první rozsáhlejší teoretická část knihy (*Slovník soukromé korespondence. Dopisy mladých lidí z přelomu 20. a 21. století*: s. 7–24). Za ní následuje vlastní slovník (s. 27–94) a tři dokladové přílohy (*Frazémy a idiomy, Charakteristika dopisů a Ukázky dopisů*, s. 96–131). Soupis analyzovaných dopisů (Příloha 2) poskytuje základní sociolingvisticky relevantní údaje o pisatelích všech dopisů a stručnou informaci o tématech jejich textů.

Slovník soukromé korespondence (SSK) je speciální a diferenční výkladový slovník, abecedně uspořádaný. Rozsahem patří mezi tzv. malé slovníky – obsahuje přes 800 hesel. Jako příznakové lexikální prostředky se v něm chápou prostředky s charakteristickým, rozlišujícím rysem (blíže viz s. 7). Příznakovost zařazených jednotek se zakládá na jejich příslušnosti k některému z útvarů (poloútvářů) národního jazyka, k typu komunikace a k jednotlivým stylům a stylovým vrstvám, na vyjádření citového, hodnotícího a volního postoje mluvčího, zahrnuty jsou i výrazy zastaralé a zastarávající, dobové a příznakové frekvenčně. Pro ilustraci uvádíme několik příkladů:

- výrazy hovorové: *koukání, opíkáci, prozvonit, šéfka, teda, ženská, rošťák, semolit expr.*
- výrazy zastaralé: *lont* (= vesnice, venkov) ob.
- výrazy hanlivé: *fašoun*
- výrazy knižní: *povýšeneckost* poněk. knižní, *rovněž*
- expresiva: *bodanec, blábolení, cvokatět, člobrd'a, dovoška* (= dovolená), *foglaromol, holčenci, rýpnout si, šlichta, tvrd'ák, vyžahnout, zabíjárna*
- slova obecněčeská: *bezďák* hanl., *časák, háklivý, lahváč, podporák, rehabka, šrotit se, zdravka, kalba/kalit, narozky, pokec expr.*
- slova vulgární: *buzerace, kripl, vyflusaný, žrát*
- slangismy: *cigo, dějzl* (= dějepis), *deveťák* (= dozorčí útvaru), *fest'ák, normal, pakárna, výučňák, zádovka*
- pragmatická deminutiva: *albíčko, brigádička, čajík, dopísek, džemík, filmeček, jídelko*
- pozdravy: *ahojda, čauik, sbohemky*

Materiálovou základnou slovníku bylo 100 ručně psaných dopisů z KSK-dopisy, kritériem jejich výběru byl věk pisatele do 30 let. Dopisy pocházejí z let

1997–2003, jsou čistě osobní (včetně pouze kontaktních). Kritériem výběru heslových jednotek slovníku je příznakovost lexikálního prostředku, zařazena jsou slova plnovýznamová i neplnovýznamová. Výklad jejich významu sleduje cíl informační a charakterizační, ukazuje význam jednotek jako uзуální i individuálně odstíněný, jako jednoznačný, určitý nebo i neurčitý, vágní, případně v různé míře expresivní. Výklady významu v SSK tedy nejsou vždy nutně identické s výklady těchto jednotek ve výkladových slovnících. Tak se zejména kvantifikátory stylových charakteristik neuvádějí mechanicky podle dosavadních slovníků, ale na základě empiricky zjištěných dat se přihlíží k současnému stavu. Příznakové prostředky jsou značně osobité a diferencované hláskoslovně, tvaroslovně i pravopisně, stanovisko k jejich prezentaci v SSK usiluje o řešení poměru mezi autentičností dopisů a požadavkem srozumitelnosti. Tak se texty např. neupravují graficky ani pravopisně (dopisy s velkou koncentrací pravopisných chyb přitom nejsou vzácné). Frazémy a idiomy jsou zpracovány samostatně v Příloze 1 s cílem pouze registračním (zaznamenáno je okolo 120 frazeologických jednotek).

Publikace je doplněna seznamem příslušné odborné literatury, anglickým resumé a biogramy obou autorek.

Jak je z hesel SSK patrné, soukromé dopisy skutečně patří k jazykově velmi zajímavým komunikátům. Ilustrujme alespoň dvěma příklady:

čoch, -u m. slang. *zábava, party, přátelské setkání, často ve spojení s pitím alkoholu; mejdan*: Jenže je mi 21 a pořád mě omezují. U [XY] nesmím spát, když je třeba ples nebo čoch, musím být brzo doma... [1963]¹

zvířátko, a- stř. expr. s klad. cit. zabarvením (*malé*) *zvíře*: **1.** Sice, jak Tě znám, Tě trápí spuštění Temelína, války, opuštěný děti a zvířátka, přírodní katastrofy, zlí a škodní lidé atd. – všechno to fuj, co lidstvo dělá... [1899]; Nejprve Ti posílám spoustu pozdravů z té naší „velké“ vesnice čítající tak 500 obyvatel, k tomu i nějaké ty domácí zvířátka (prasátka, slepice...). [1926] **2. označení milé osoby (v oslovení)**: Ahoj zvířátko! [1979] Při oslovení užita zastaralá podoba s krátkým -i-, tj. zvířátko.

Na lexikografické zpracování soukromé korespondence v uvedené knize navazuje v obecnější, teoreticko-metodologické rovině další publikace, monografie Z. Hladké a kol. *Soukromá korespondence jako lingvistický pramen*. Autoři v sedmi samostatných kapitolách přispívají k výzkumu epistolárních textů novými pohledy, zaměřují se především na korpusové zpracování soukromých dopisů a jejich využitelnost pro kvantitativně orientovaný výzkum jazykového úzu. Nově jsou prezentovány moderní metodické postupy z oblasti sociolingvis-

---

¹ Evidenční číslo dopisu.

tiky a pragmalinguistiky. Zdrojem dílčích analýz tentokrát byla především korespondence významných osobností české kultury.

První tři kapitoly knihy jsou věnovány KSK-dopisy. Úvodní kapitola Z. Hladké *Korpusové zpracování soukromé korespondence v ÚČJ FF MU v Brně* přibližuje historii vzniku tohoto korpusu a metodiku jeho tvorby, zároveň také reflektuje zkušenosti spjaté s jeho užíváním. Technickým pozadím při jeho zpracování se detailně zabývá D. Hlaváčková (*Korpusové zpracování korespondenčních textů: morfologické značkování*), slovtvorné analýze cca 1000 hypokoristik z rodných jmen v něm doložených J. Machalová a K. Osolobě (*Hypokoristika z rodných jmen v Korpusu soukromé korespondence*). Ve čtvrté kapitole navazuje Z. Hladká na své předchozí výzkumy posuzující korespondenční texty jako materiál pro poznání dynamiky vztahu mezi spisovnou podobou národního jazyka a jeho nespisovnými varietami² (*Teritoriální a sociálně podmíněné diference v jazyce soukromé korespondence*). Autorka zároveň představuje některé metodické postupy kvantitativně orientované analýzy a připojuje lingvistické reflexe starších dopisů (B. Smetany, B. Němcové). Z dopisů 19. století vychází také následující kapitola M. Nekuly a L. Rychnovské *Jazyková biografie Bedřicha Smetany a jazyk jeho korespondence se zřetelem ke gramatickým jevům*, která ilustruje sociolingvistické metody jazykových biografií. Edici rozsáhlé publikace *Němcová, Božena: Korespondence I-IV* (Praha: NLN 2003, 2004, 2006, 2007), metody a výsledky komunikační analýzy a interpretace této korespondence přibližuje kapitola *Dopisy jako výzva. Jazykovědný výzkum korespondence Boženy Němcové* (R. Adam – J. Janáčková – A. Macurová – F. Martínek). Poslední kapitolou (J. Hoffmannová: *Soukromý dopis: mezi psaným textem a mluveným dialogem*) se analýzy představené v předchozích částech publikace doplňují o tradiční stylistický přístup a o aspekty pragmalinguistické (zejména o problematiku zdvořilosti a tzv. teploturu); autorka využívala korespondenci J. Nerudy a K. Čapka i soukromé dopisy mládeže z KSK-dopisy. Monografie je v závěru opatřena biogramy všech autorů a anglickým resumé.

Tato monografie rozšiřuje a naznačuje spektrum možností výzkumu korespondence, poukazuje na její různé aspekty a ukázkově ji prezentuje v různorodých podobách. Předkládá důležité a cenné badatelské výsledky, stejně přínosná je však i její motivační či inspirativní hodnota: v návaznosti na předchozí lexikografickou sondu a spolu s ní jistě poslouží jako zdroj poznatků, odborných pramenů i podnětů k aplikaci toho, co bylo dosud na materiálu soukromé korespondence prozkoumáno. Obě představené publikace nepochybně najdou následovatele mezi badateli nejen ve sféře českého epistolárního stylu, jejich empirické poznatky i dílčí či obecnější závěry bude možné

---

² Viz seznam literatury na konci recenze.

aplikovat širše pro jiné styly, a to i v jiných jazycích. Přesvědčivě také dokládají, jaký podíl na mapování jazykového úzu mohou mít korpusové zdroje.³

LITERATURA

HLADKÁ, Z. (2001): Spisovnost a nespisovnost v jazyce soukromé korespondence (se zřetelem k teritoriální příslušnosti pisatelů). *Naše řeč* 84, 225–234.

HLADKÁ, Z. (2002): Tvorba a využití korpusů češtiny na FF MU v Brně. In: Z. Hladká, P. Karlík (eds.), *Čeština - univerzália a specifiká* 4. Praha, 307–310.

HLADKÁ, Z. (2005): Zkušenosti s tvorbou korpusů češtiny v ÚČJ FF MU v Brně. In: *SPFFBU*, A 53, 115–124.

HLADKÁ, Z. (2006): Pravopis v současné korespondenci mladých lidí (na materiálu tradičních dopisů, e-mailů a SMS). *Naše řeč* 89, 73–88.

HLADKÁ, Z. (2008): Ke spisovnosti a nespisovnosti v současném úzu. In: M. Kopřivová, M. Waclavičová (eds.), *Čeština v mluveném korpusu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny / Ústav českého národního korpusu, 97–104.

---

³ I proto bylo mj. následně v korpusovém uložení a v celém rozsahu zaznamenáno 2000 ručně psaných soukromých dopisů z let 1902–2012 na dvou CD a vydáno v souboru HLADKÁ, Z. a kol. (2013): *111 let českého dopisu v korpusovém zpracování*. Brno: MU.